

RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN KORREKSION-RIVOJLANTIRUVCHI FAOLIYATNI TASHKIL ETISHDA PSIXOLOG HAMKORLIGI

*Jizzax shahar 32-DMTT psixologi
Amanova Dilfuza Achilovna
Jizzax shahar 32-DMTT logopedi
Begmatova Munira Tolibjon qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqola mavzusi “Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan korreksion-rivojlantiruvchi faoliyatni tashkil etishda psixolog hamkorligi” deb nomlangan. Maqola kirish qismida mavzuning dolzarbligi, o’rni, ahamiyati batafsil yoritilgan, maqsad va vazifalari bayon etilgan hamda amaliy ahamiyati keltirilgan. Muammoning o’rganilishining ilmiy va nazariy asoslari, rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar haqida umumiy ma’lumot, bolalarda nuqsonlarning kelib chiqish sabablari va belgilari haqida yoritilgan. Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar shaxsini shakllantirish xususiyatlari, nuqsonlarni korreksiyalashda psixologik o’yinlar ahamiyati, o’yinlar, tavsiyalar, metodikalar shuningdek, xulosa, adabiyotlar ro’yxati berilgan.

Abstract

The topic of this article is "Organization of corrective and developmental activities with children with developmental disabilities cooperation of psychologists. In the introductory part of the article, the relevance, place, and importance of the topic are explained in detail, the goals and tasks are described, and the practical importance is presented. The scientific and theoretical foundations of the study of the problem, general information about children with developmental disabilities, the causes and symptoms of children's disabilities are covered. Features of the personality formation of children with developmental disabilities, the importance of psychological games in the correction of disabilities, games, recommendations, methods, as well as a conclusion, a list of literature is given.

Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarini psixolog hamkorlikda o’rganish metodlari Ma’lumki, rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning har bir turida psixologik xususiyatlarining o’xshash jihatlari ham kuzatiladi. Masalan, rivojlanishida nuqsoni bo’lganlarning deyarli barchasida nutq kamchiliklar yoki ta’lim olishida sustliklar xarakterlidir. Shu sababli ham rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarni psixolog hamkorligida tashxis qilishning muhim vazifalari quyidagilardir:
-bola rivojlanishidagi nuqsonlari erta aniqlash;

- nuqsonning sababi va xarakterini aniqlash;
- bolaning pedagogik yo'llanmasini aniqlash;
- rivojlanishidagi nuqsonlari bo'lgan bolalarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash;
- ta'limiy va rivojlantiruvchi dasturni ishlab chiqish.

Shuni yodda tutish kerakki, umumiy psixologiyaning individual-tipologik, shaxsiy-faolliy, tizimli-tashkiliy yondashishlar, bola ishini sifat-miqdoriy baxolash to'g'risidagi nizomlari oligofrenopsixologiyada ham rivojlanishida turli nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganishda juda muhim ahamiyatga ega. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganib, shuni esda tutish lozimki, asosiy narsa - bu biologik sabablar orqali yuzaga kelgan dastlabki nuqsonlar bilan dastlabki nuqsondan kelib chiqqan ikkilamchi, uchlamchi va h.q. nuqsonlar va bola ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar o'rtasida chegara chizishdir. Yuqori darajadagi nuqsonlar qatoriga (ikkilamchi, uchlamchi) L.S.Vigotskiy oliy psixik funksiyalarning va xulqning rivojlanmay qolganligini kiritgan. Birlamchi va yuqori darajadagi nuqsonlarning nisbatini, hamda ularning ifoda topgan darajalarini solishtirish juda muhimdir. Bilish faoliyati va shaxsni rivojlanishiga ta'sir etuvchi salbiy nuqsonlarni aniqlash darkor. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganish va korresiyalashda suhbat metodi orqali bunga erish mumkin deb o'ylayman.

Suhbat metodi

Psixologik tekshirish suhbatdan boshlanadi. Suhbat bola bilan hissiy aloqa o'rnatishga, unda taqlif qilinayotgan ishga to'g'ri munosabat o'rnatishga qaratiladi. Bo'shang, qat'iyatsiz, qo'rqqoq bolalarni tetiklashtirish, maqtash, qo'zg'aluvchan bolalarga nisbatan qattiqqo'l, talabchan bo'lish lozim. Suhbat mazmuni bolaning atrof haqidagi tasavvurlarining xususiyatlarini aniqlashga qaratilishi kerak. Suhbatda bolaning qiziqishlari, uning sevimli mashg'ulotlari va o'yinlariga haqida berilishi maqsadga muvofiq. Suhbat jonli va erkin kechishi lozim. Suhbatni oddiy savollardan boshlash zarur. Agarda bola savollarga javob berishdan bosh tortsa, unga birorta rasmni yoki o'yinchoqni ko'rib chiqishni taqlif etish mumkin va asta-sekin bola bilan kontakt o'rnatib suhbatni kerakli tomonga yo'naltiriladi. Quyida bolaga beriladigan savollar keltirilgan.

1. Bolaning o'zi va uning oilasiga taalluqli savollar. Sening isming nima? Yoshing nechada? Onangning ismi nima? Otangning ismi nima? Oilingizda kimlar bor?

2. Bolaning vaqt va fazoviy tasavvurlarini aniqlashga yordam beradigan savollar. Sen qayerda yashaysan? Sen qaysi shahada yashaysan? Sizning uyingizda nechta xona bor? Sizning uyingizda nechta etaj bor? Sen nechanchi qavatda yashaysan? Sizlardan yuqorida nechta qavat bor? qanday yil fasllarini bilasan? Hozir qaysi fasl?

Yoz faslidagi o'yinlarni aytib ber. Bir yilda nechta oy bor? Sutka nima? Bir sutkada necha soat bor? Bir soatda necha minut bor?

3. Bolaning dunyoqarashiga yordam beradigan savollar.

Bizning mamlakatimizni nomi nima? Sen qanday shaharlarni nomini bilasan? Bizning respublikamizda qanday bayramlar nishonlanadi (bahorda, yozda, kuzda, qishda)? qanday hayvonlarni bilasan? Ular nima bilan oziqlanadilar? Sen qanday qushlarni bilasan? Ularning qaysilari qishda boshqa issiq o'lkalarga uchib ketadilar? Qaysilari o'lkamizda qishlab qoladilar? Sen yaqinda qaysi kitobni o'qidng? O'qiganlaringdan nimalar esingda qoldi? Sen yaqinda qaysi filmni ko'rding? U senga nimasi bilan yoqdi?

4. Bolaning qiziqishlariga, o'yinlariga doir savollar. Sen nima bilan shug'ullanishni yaxshi ko'rasan (kitob o'qish, o'ynash, teleko'rsatuvlarni tomosha qilish va h.k.)? Sen qanday o'yinlarni yoqtirasan? Uyingda qanday o'yinchoqlar bor? Eng yoqimli o'yin chog'ing (o'yin) qaysi? Sen kim bilan o'ynashni yaxshi ko'rasan? Televizorda qaysi ko'rsatuvlarni tomosha qilishni yaxshi ko'rasan? Uy ishlariga yordam berasanmi? Sen nima qilishni bilasan? Senga bog'chaga kelish yoqadimi?

Suhbat bola xulqining kuzatish ma'lumolari bilan birgalikda u haqida dastlabki ma'lumotlarni beradi. Bular asosida tekshiruvchi bolaga tekshirishni qanlay darajada murakkablikdagi topshiriqlardan boshlash lozimligini aniqlab olishga yordam beradi. Suhbat bola bilan bevosita aloqa qilish xarakterida bo'lishi lozim. Savollarning mazmuni, tartibi va tuzilishi bolaning javoblari, uning reaksiyasiga (masalan, xafa bo'lish, ranjish, diqqati, sergalikligi) hamda umumiy holatiga (bo'shanglik, qo'zg'aluvchanlik, diqqatning tarqoqligi va h.k.) bog'liq. Bola bilan suhbatni komissiya a'zolaridan faqat bittasi o'tkazadi, bolaga komissiya a'zolarining bir nechtasini ketma-ket savol berishi mumkin emas. Suhbat vaqtida bolaning xulqini va reaksiyasini sinchiklab kuzatish lozim. Bunday kuzatishlarsiz suhbat o'rganish metodi sifatida o'z ahamiyatini yo'qotadi. Ba'zi bolalar suhbat jarayonida o'zlarini mustaqil tutadilar, vaziyatga qaramaydilar, savollarga o'ylamasdan tez, oxirigacha eshitmasdan javob beradilar, boshqalari o'zlarin vazmin, jiddiy tutadilar, berilgan savollarga shoshilmasdan javob beradilar. Suhbat jarayonidagi bunday kuzatishlar bolani konkret faoliyat jarayonida o'rganishga va turli ma'lumotlarni tahlil qilish, taqqoslashga yordam beradi.

Kuzatish metodi- bolalarni komissiyada o'rganishning eng yetakchi uslubi. Kuzatish bola komissiyaga kelishi bilan boshlanadi va butun tekshirish vaqtida davom ettiriladi. U har doim maqsadni ko'zlab o'tkazilishi kerak. Bolaning o'yin faoliyatini kuzatish muhim ahamiyatga ega, chunki qator vaziyatlarda u psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya sharoitida tekshirish o'tkazishning asosiy uslubi deb hisoblanadi. Kuzatish metodning sezilarli kamchiliklaridan quyidagilar hisoblanadi:

- 1) davomliligi;
- 2) bahoning xolis emasligi, chunki natija mutaxassisning malakasiga bog'liq;
- 3) natijalarning statistik qayta ishlash mumkin bo'lmaganligi.

Qator vaziyatlarda (bola yomon o'qisa, intellekt darajasi past bo'lsa) bolaning o'yin faoliyatini kuzatishdan tashqari o'yinchoqlar yordamida maxsus tekshirish ham o'tkaziladi. Murakkablashtirilgan holda bu uslub maktab yoshdagi bolalarni tekshirishda ham ishlatiladi. Erkin o'ynash bola bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi, ayniqsa bola tekshirishdan qo'rqayotgan bo'lsa o'yinchoqlarni o'ynash imkonini yaratib ("O'yinchoqlarni olib o'ynab tur, men onang bilan gaplashaman"), bolaning o'yinchoqlarni ko'rganda ta'sirchanlik namoyon bo'lishi (aniq yoki kam ifodalangan xursandchilik, befarqlik), mustaqil ravishda o'yinchoqlarni tanlab, o'yin tashkil etishi, o'yinchoqlar bilan olib borayotgan harakatlarning oqilona bo'lishi, o'yin o'ynashga qiziqish borligi kabi dastlabki ma'lumotlar kiritiladi. O'yin o'ynash vaqtida aniq bir harakat uchun keraqli o'yinchoqlarni tanlab (qo'g'irchoq bilan o'ynashni tashkil etishda kiyim-kechaklarni tanlaydi; kubiklarni, mashinaga ortish uchun tanlaydi), bola amaliy taxlil, sintez, umumlashtirish va solishtirish o'tkazadi. Bola bajarayotgan manipulyatsiyalarini kuzatish uning harakatlanishni boshqarish va motorikasi xolati kuzatiladi.

Rasmlarni o'rganish metodi.

Yuqorida qayd etilganidek, bolalarni o'rganish davomida rasm muhim differensial-tashxis ko'rsatkichi sifatida qo'llanadi. Bolaning pedagogik xujjatlaridagi rasm nimadir bilan o'ziga diqqat qaratsa, u holda maxsus tekshirish o'tkazish - boladan xoxlagan rasmni yoki vazifaga asosan rasm chizishni so'rash maqsadga muvofiqdir. Bolaning mavzuni, chizish usulini tanlash qobiliyati, chizish jarayonining o'zi yakuniy tashxisni aniqroq o'rnatish uchun qo'shimcha qimmatli ma'lumot berishi mumkin. Bu narsaga S.A.Boldiyova, T.N. Golovina, I. A.Groshenkov, V.S.Muxina va ko'pgina boshqa tadqiqotchilar diqqatni qaratgan. Odatda, aqli zaif bolalar mavzuni tanlashda qiyinchiliklarga duch keladilar, syujet yaratmasdan, oddiy bir tipdagi predmetlarni tasvirlaydilar. Ularning erkin mavzudagi rasmlarida ma'no, fantaziya yo'q. Nima chizish to'g'risida vazifa berilgan bo'lsa ham, bolalar ko'rsatmaga binoan uni bajara olmaydilar. Tasavvur etish qobiliyati boy emas va noaniq bo'lgani sababli shakl, proporsiyalarni buzish, rangni noto'g'ri va kam ishlatishlarda ifodalaniladi. Aqli zaif bolalar rasmni ifoda etib berishda qiynaladi. Psixik kasalliklarga duchor bolalarning rasmlari o'zgacha. Ularga mantiqqa to'g'ri kelmaydigan, bema'ni tasvirlash, rangni beo'xshov, betartib ishlatish, proporsiyalarni ushlab, jinsiy ifodalar mos. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya sharoitida rasmdan diagnostik maqsadlardan tashqari bola bilan aloqa o'rnatishda va

nutqning buzilishlari mavjud vaziyatlarda “nutqsiz” uslub sifatida foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son qarorini bajarish yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qaror.
2. Nargiza Kayumova “Maktabgacha pedagogika” o‘quv qo‘llanma. Toshkent-2013. T./ o‘yin - bola faoliyatining asosiy turi. –116 b.
3. D.A.Nurkeldiyeva, M.U.Hamidova “Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi”. Toshkent 2016 –yil.
5. “Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion logopedik ish” o.,quv – uslubiy majmua.
6. M.Y.Ayupova. “ Logopediya” 10.08.2007-yil 4. Raxmanova V.S. “ Korreksion pedagogika va logopediya “ 2007-yil
7. M.Y.Ayupova. “Logopediya” O‘zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. 2007-yil.
8. Xasanova M. M, Halimova O. M.’’RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO’LGAN BOLALARNI O’RGANISHGA KOMPLEKS YONDOSHUV’’.